

Wat groeide hier volgens de Flora Leidensis?

Jelle van Dijk

Over de vogelstand rond Noordwijk in de negentiende eeuw zijn we goed geïnformeerd dankzij jagers als Abraham en Frits Verster van Wulverhorst en Hendrik Willem de Graaf. De vele vogels, die zij in onze omgeving schoten, werden keurig geprepareerd en zijn heden ten dage nog te zien in Naturalis. Zie hiervoor hoofdstuk 2 in ons vogelboek *Tussen tulpen en de zee* uit 2011. Maar ook over de plantengroei uit die tijd is het een en ander bekend. Wat onze omgeving betreft is het boek met de titel *Flora Leidensis* een rijke bron van informatie. In de *Flora van de Duin- en Bollenstreek*, uitgegeven in 1994, heeft Wim Kuijper daar in zijn bijdrage ook al op gewezen. Hij noemt met name de vele akkeronkruiden, die toen tussen het koren en het vlas op de akkers rond Rijnsburg te vinden waren. Maar in de *Flora Leidensis* gaat het ook over duinen, wegen, kanalen en sloten. Dankzij de soorten, die in dit boek genoemd worden, kunnen we ons enigszins een beeld vormen van het landschap, zoals dat er in de eerste helft van de negentiende eeuw heeft uitgezien.

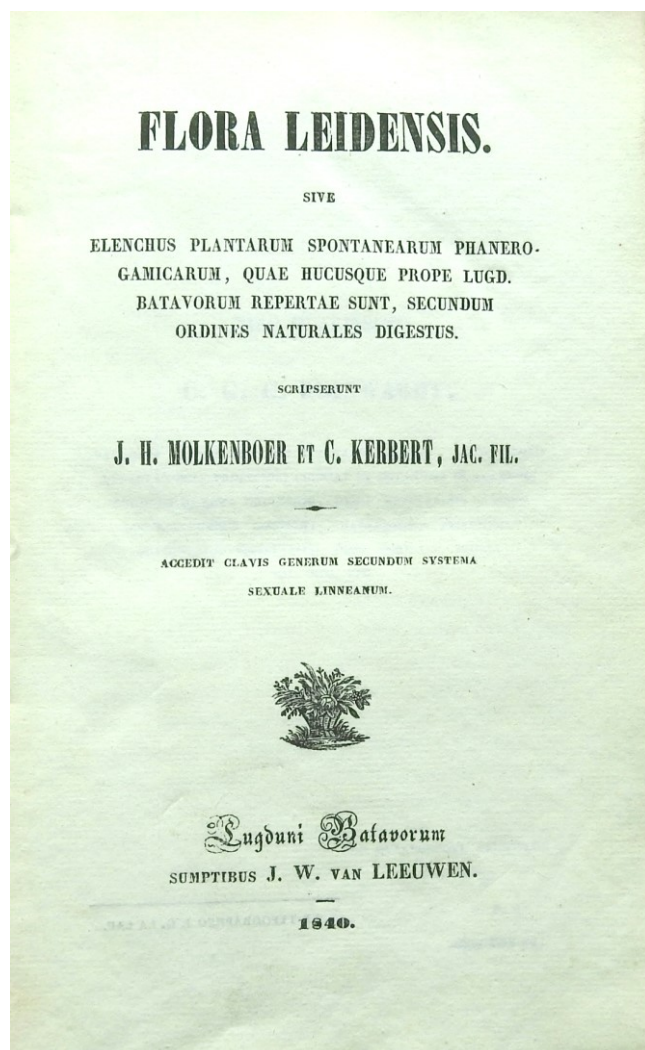
Oude plantennamen

De *Flora Leidensis* verscheen in 1840 bij de Leidse uitgeverij J.W. van Leeuwen. Het boek geeft een systematisch overzicht van alle plantensoorten, die in die tijd uit Leiden en omgeving bekend waren. Het boek is geheel in het Latijn geschreven met uitzondering van de passages, waarin verteld wordt waar de desbetreffende plant te vinden is.

Dankzij de bibliotheek van Kees Verwey was ik in de gelegenheid een origineel exemplaar uit 1840 ter hand te nemen. Al heel snel merk je dan, dat veel wetenschappelijke namen uit die tijd je niets meer zeggen. Door nieuwe inzichten in de botanische systematiek zijn veel plantennamen in de loop der tijden één of meerdere keren gewijzigd. Gelukkig heb ik nog steeds de *Flora van Nederland*, zestiende druk (Heukels - Van Ooststroom 1970) in mijn bezit. Van Ooststroom heeft velen aan zich verplicht door bij vrijwel elke soort ook de oude Latijnse naam (of namen) te noemen. Hierdoor was het mogelijk om bij vrijwel elke oude Latijnse naam in de *Flora Leidensis* te achterhalen om welke soort het eigenlijk gaat. Na al heel wat uurtjes met het oude boek van Kees Verwey aan de slag geweest te zijn, typte ik maar eens de boektitel in op mijn computer. Wat bleek, het gehele boek is gewoon digitaal op het internet te raadplegen. Wel zo prettig, want dan is ook de lettergrootte aan te passen. En nog een groot voordeel, door de zoekterm "flora leidensis noordwijk" te gebruiken, krijg je alle passages te zien waarin Noordwijk wordt genoemd. Op deze manier werd het een stuk eenvoudiger om in dit boek van 390 pagina's informatie over de Noordwijkse flora terug te vinden.

Schrijvers

In de *Flora Leidenis* is een ongelooflijke hoeveelheid kennis samengebracht. Niet alleen over de planten zelf, maar ook over de plaatsen, waar die planten waren

Titelblad van de Flora Leidensis

aangetroffen. Dat is des te opmerkelijker, omdat zowel Molkenboer als Kerbert in het jaar van de uitgave pas 24 jaar oud waren. Het moet een ongelooflijke klus zijn geweest zoveel detailinformatie te verzamelen en te ordenen.

Julian Hendrik Molkenboer (1816-1854) was de bekendste van het tweetal. Hij was in 1845 een van de oprichters van de Nederlandse Botanische Vereniging en beheerde enkele jaren het nationale herbarium. Met dat herbarium was in 1829 begonnen en de gedroogde planten werden toen in Brussel bewaard. Toen de Belgen in 1830 in opstand kwamen en een onafhankelijk België proclameerden, haalde Von Siebold, die zijn Japanse herbarium ook in Brussel had ondergebracht, als de wiedeweerga alle planten terug naar Nederland. Dat werd het begin van het Rijksherbarium in Leiden. Molkenboer was ook een vooraanstaand bryoloog (mossendeskundige). Hij schreef boeken over de mosflora van Java en Suriname. Coenraad Kerbert (1816 - 1857) was arts in Koog a/d Zaan en was daarnaast een kundige botanicus, die ook over planten publiceerde.

Joodse begraafplaats Katwijk a/d Rijn

Omgeving van Katwijk

Bij het vermelden van vindplaatsen bij de diverse soorten is er geen plaats, die zo vaak wordt genoemd als Katwijk. Blijkbaar was dat een aantrekkelijk oord met een grote rijkdom aan bijzondere soorten. Bovendien was Katwijk vanuit Leiden voor wandelaars eenvoudig en vrij snel te bereiken. Tegenwoordig kijken wij daar wat anders tegen aan, maar in die tijd was een wandeling van 25 km op een dag heel normaal. Begin twintigste eeuw vertellen Heimans en Thijsse over wandelingen door de Achterhoek en Zuid-Limburg, die uren duurden en gemakkelijk de 20 km overtroffen.

Wat maakte Katwijk in die tijd zo interessant voor de Leidse botanici? Het zal ongetwijfeld te maken hebben gehad met de nieuwe uitwatering, die in 1807 gereed was gekomen. Hiervoor was heel wat graafwerk verricht en de nieuwe oevers vormden vermoedelijk rijke vindplaatsen van bijzondere soorten. Opvallend vaak wordt de omgeving van de gradeermachine genoemd. Achter het nieuwe stoomgemaal was in 1826 een installatie gebouwd om zeewater in te dikken tot pekkel. Dit pekkelwater werd in schuiten naar de Leidse Zoutkeet aan de Oude Vest vervoerd. Hier werd zout geproduceerd voor de kaasboeren in de Leidse regio. De Katwijkse gradeermachine heeft dienst gedaan tot 1851. Hierna werd het zeewater vanuit Katwijk rechtstreeks naar Leiden vervoerd. Pas in 1951 stapte de Leidse onderneming over op zout uit Boekelo.

Bij de Katwijkse gradeermachine werd zeewater door een paar windmolentjes omhoog gepompt om daarna langs een muur van takken naar beneden te druppelen. Het opgevangen pekkelwater had een veel hoger zoutgehalte dan het opgepompte zeewater. Hoe zoiets werkt, is heden ten dage nog te zien in Duitse Kurorte, zoals Bad Salzung en Bad Salzuflen, waar uitgebreide "Gradierwerke" in stand worden gehouden. Onze oosterburen zijn overtuigd van de heilzame werking van het opsnuiven van zilte lucht. Hierdoor zijn in menig Kurort nog grote Gradierwerke te vinden.

Een locatie, die ook veel aandacht in de *Flora Leidensis* krijgt is het Orchis-land, gelegen bij de gradeermachine. Het is vermoedelijk een laag gelegen stuk grasland in de Hoornespoolder geweest. Blijkbaar waren er plekken, die regelmatig plasdras stonden, want er groeiden veel Dotterbloemen. Ook de Grote ratelaar was er zeer talrijk. Verder groeiden hier bijzondere soorten als Breedbladige

orchis, Harlekijn en Blauwe knoop. Opvallend is dat voor de omgeving van het Orchis-land ook enkele zoutminnende planten worden genoemd, zoals Melkkruid en Schorrenzoutgras. De nabijheid van de gradeermachine zal hierbij vermoedelijk een rol hebben gespeeld. De derde Katwijkse locatie, die vaak wordt genoemd, is het "Joden kerkhof" en omgeving. Deze begraafplaats in Katwijk a/d Rijn, gelegen aan de Rijnstraat vlakbij de N206, is nog steeds als begraafplaats in gebruik. Het zal hierbij niet zo zeer om de flora op deze kleine begraafplaats zijn gegaan als wel om de plantengroei in de nabije omgeving met lage duintjes, de oevers van het Mallegat en de oevers van het nieuwe uitwateringskanaal. Zo worden voor deze omgeving Grote bremraap, Goudhaver en Geoord helmkruid genoemd.

Akkers bij Rijnsburg

De hogere gronden rond Rijnsburg, te danken aan de oeverwallen die de Rijn vormde, werden in vroeger tijd vooral gebruikt voor akkerbouw. Aan de Noordwijkse kant begonnen die akkers voorbij de brug van de Herenweg over de Maandagse Watering. Gebieden als Trappenberg-Kloosterschuur en Middelmors kenmerkten zich in die tijd door uitgestrekte graan- en vlasakkers. Deze situatie bestond nog rond 1915 toen de jonge Jan Verwey naar het lyceum in Leiden ging en bij Rijnsburg Kwartels in het koren hoorde roepen.

Handjesereprijs (Brummen 2015), vroeger op de akkers bij Rijnsburg

In de *Flora Leidensis* worden veel akkeronkruiden genoemd, die we tegenwoordig alleen nog kunnen vinden in speciale akkerflora-reservaten van Staatbosbeheer en Natuurmonumenten. In de moderne akkerbouw is vrijwel al het onkruid verdwenen door het gebruik van onkruidverdelgers en 'gewasbeschermingsmiddelen'. In de korenvelden bij Rijnsburg waren uiteraard veel Korenbloemen en verschillende soorten klaprozen te vinden. Maar ook ging het om nu zeldzame soorten als Ruw parelzaad, Akkerandoorn, Huttentut, Bolderik, Blauw walstro, Handjesereprijs, Groot spiegelklokje, Korensla en Wilde weit.

Duinen bij Noordwijk

Bij de locaties, die genoemd worden, gaat het herhaaldelijk over de duinen tussen Katwijk en Noordwijk, nu Coepelduynen geheten. Vooral aan de Katwijkse kant lagen toen kleine duinakkers, waar aardappelen en groenten werden geteeld. Bij deze akkertjes waren Pastinaak en Kleine steentijm niet zeldzaam. Deze soorten zijn ook nu nog volop in dit duingebied te vinden. Bijzonder talrijk was de Aardkastanje, een plant, die vermoedelijk in die tijd ook gekweekt werd vanwege de kleine wortelknolletjes. Nu is er nog slechts één plekje waar enkele planten van deze soort standhouden. De Kleine bevernel en de Beemdkroon worden ook voor de Coepelduynen genoemd en deze soorten zijn daar ook nu nog te vinden. Dat geldt helaas niet voor het Rozenkransje. In de Zuid-Hollandse duinen is nog slechts één kleine groeiplaats in Meijndel bekend.

De Zeewolfsmelk stond bij de uitwatering en ook "in de barre zeereep tussen Katwijk en Noordwijk". Aardig te vermelden is, dat deze soort na lange afwezigheid nu weer in deze zeereep te vinden is. De Kruisdistel was in die tijd ook bij Noordwijk te vinden, maar heeft zich hier niet kunnen handhaven.

Ook het Langeveld wordt in de *Flora Leidensis* enkele keren genoemd. Daar moeten bijzonder fraaie duinvaleitjes gelegen hebben, gelet op de genoemde groeiplaatsen van Harlekijn, Honingorchis en Slanke gentiaan.

Slanke gentiaan (Ijmuiden 2016), vroeger groeiend in het Langeveld

Andere locaties

De schrijvers van de *Flora Leidensis* zijn soms heel nauwkeurig in het aangeven van bepaalde groeiplaatsen. Zo wordt Sikkelklaver aangetroffen "tegen een dijkje bij de koornmolen van Noordwijk binnen". Het Scherpkruid, een akkeronkruid, dat nu vrijwel uitgestorven is in ons land, groeide "Te Noordwijk binnen aan de Zeestraat bij een bruggetje". Het Rossig fonteinkruid was te vinden "bij Noordwijkerhout dicht bij de woning van J. Duivenvoorden".

In het gebied tussen Lisse en De Zilk bevond zich begin negentiende eeuw een groeiplaats van Moerasgamander. Deze soort is nu nog slechts van één plaats in Nederland bekend.

Groot glaskruid (Warmond 2016), al 200 jaar op dezelfde plaats

Bijzonder is ook de groeiplaats van het Groot glaskruid. Molkenboer & Kerbert noemen het muurtje rond de kerkruïne van Warmond als groeiplaats. Deze groeiplaats bestaat nog steeds en is dus zeker al zo'n 200 jaar oud! De Kleine lisdodde was begin negentiende eeuw vooral langs de trekvaart te vinden. Deze oevers vormen anno 2017 nog steeds de enige groeiplaats in onze regio.

Uit het voorgaande blijkt, dat je bij het doornemen van de *Flora Leidensis* regelmatig van de ene verbazing in de andere valt. Aan de ene kant sta je verbaasd over de soorten die hier toen te vinden waren en nu geheel verdwenen zijn. Aan de andere kant is het verheugend om te kunnen vaststellen, dat bepaalde soorten zich eeuwenlang op bepaalde plaatsen kunnen handhaven.

Moerasgamander (Voorne 2015), vroeger tussen Lisse en De Zilk groeiend